

UOT 32

**AZƏRBAYCANLILARIN DEPORTASIYASI MİQRASIYANIN
ZORAKI-MƏCBURİ FORMASI KİMİ: TARİXİ-SİYASİ TƏHLİL**

Rasim RZAXANOV*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 26 oktyabr 2021; çapa qəbul edilmişdir: 16 noyabr 2021; online-da çap edilmişdir: 29 dekabr 2021.

Received: 26 th October, 2021; accepted: 16 th November, 2021; published online: 29 th December, 2021.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qərbi Azərbaycan, erməni vandalizmi, miqrasiya, soyqırım, zorakılıq, informasiya, köçkünlük, deportasiya, şovinizm, demoqrafiya, tarixi təhlil

Giriş.

XX əsrin sonlarında SSRİ-də millətlərarası münasibətin qəti şəkildə pisləşməsi sovet liderinin – Leninin milli siyasət formasının böhranı ilə əlaqədardır. O zamandan xalqların milli xüsusiyyətləri, milli özünənamı, milli şüuru əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə Cənubi Qafqazda müasir etnik münaqişə xüsusilə diqqətəlayiqdir. Regionda üç böyük münaqişə var. Bunlar Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi ilə bağlı işğalçı Ermənistan Respublikası ilə münaqişə və Gürcüstan Respublikasında Abxaziya və Cənubi Osetiya münaqişəsidir. Hər üç münaqişədə minlərlə insan zorakılıqla mühacirətə və deportasiyaya məruz qaldı və dolanışiq vasitələrini, yaxınlarını və evlərini itirdi.

Məqalədə çar Rusiyasının, sonra isə Ermənistanın Qərbi Azərbaycan və Azərbaycan Respublikası ərazilərində həyata keçirdikləri etnik təmizləmə siyasətinin elmi-siyasi təhlili verilmiş, burada xalqımızın zəngin tarixi keçmişinə aid maddi-mənəvi mədəniyyətin çoxsaylı nümunələri göstərilmişdir. Dağlıq Qarabağ respublikamızın ərazisində lazımsız yerə yaradılmış geniş hüquqlara malik muxtar orqan kimi DQMV bir çox sosial-iqtisadi üstünlüklər əldə etmişdir. Rayonun əhalisini əsasən azərbaycanlılar və ermənilər təşkil etsə də, Ermənistanın xalqımıza qarşı apardığı terrorçu-separatçı siyasəti azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan zorla deportasiyası ilə nəticələnməklə yanaşı, həm də müasir beynəlxalq təhlükəsizliyə ciddi təhdid yaratmış, Azərbaycanın tarixi ərazilərinin işğalı ilə nəticələnmişdir.

I. Müasir beynəlxalq münasibətlər

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə baş verən ciddi dəyişikliklər ötən əsrin 90-cı illərində dünyanın geosiyasi simasını dəyişdi, böhranlar və təlatümlər bütün planetə yayıldı, dünya siyasəti az müddət ərzində də olsa monolitləşdi, yeni geosiyasi mənzərə formalaşmağa başladı. Bütünlüklə bunlar ciddi toqquşma və münaqişələrlə müşayiət olunur, etnik münaqişələr təkcə regional deyil, həm də nəzarətdən çıxır, fiziki məhv olmaq təhlükəsi qarşısında xalqlar, etnik qruplar, milli azlıqlar və qruplar zorla deportasiya edilir. Bu cür zorakı köçkünlər qaçqınlar, və kütləvi soyqırımlarla müşayiət olunub və biz ötən əsrdə etnik münaqişələr və lokallaşdırılmış müharibələri əsas gətirərək belə hadisələrin, demək olar ki, geniş vüsət aldığını görürük.

* dissertant, Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: rasimrzaxanov@mail.ru

Sosialist dünya sisteminin süqutu ilə əvvəllər beynəlxalq münasibətlər sistemində geniş təsir dairəsinə malik olan bir sıra siyasi və sosial-iqtisadi qüvvələr meydandan çıxdı, yeni güc münasibətləri və güc mərkəzləri, bir çox müstəqil dövlətlər yarandı. Dünyanın siyasi mənzərəsini dəyişdirən, dünya siyasi arenasına çıxan bu yeni aktyorlar özləri ilə nəinki yeni qaydalar gətirdilər, həm də bəzən həlli çətin olan ciddi problemlər yaratdılar ki, bu da dünyanı daha xaotik edir.

Elə bu dövrdən də insanların hüquq və azadlıqları məsələsi tədricən yeni düşüncə tərzini formalaşdıraraq dünyanın diqqətini cəlb edən məsələlər sırasına keçdi. Həll edilməli olan problemlər və münaqişələr arasında regional çərçivədən xeyli kənarda beynəlxalq xarakter almış Ermənistan-Azərbaycan və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi xüsusi yerdədir. Bunun nəticəsində də Azərbaycana məxsus ərazi bütövlüyü pozulmuş, bir milyondan çox insan evsiz-əşiksiz qalmış, öz doğma şəhərlərində qaçqın vəziyyətinə düşmüş, torpaqların 20 %-i Ermənistana məxsus silahlı qüvvələr tərəfindən işğal edilmiş, deportasiya isə ən bariz və faciəli forma olmuşdur [12, s. 24].

Azərbaycan xalqının tarixən Cənubi Qafqazın yerli xalqları olduğunu təkcə bir çox tədqiqatlar deyil, həm də çoxsaylı maddi mədəniyyətin dəlilləri sübut edir. Ölkəmizə məxsus təbii sərvətlər, coğrafi mövqeyimiz, dinimiz və dilimiz həmişə bu ölkəni nəzərdə tutan dövlətlərin mənafeyinə uyğun olub və zaman-zaman xaricdə təcavüzlər həyata keçirilib. Sovet imperiyası dağılmazdan əvvəl Ermənistan SSR ərazisində Dağlıq Qarabağın ərazisini zəbt etmək istəyiylə etnik azərbaycanlıları sıxışdırmağa başladı. Nəticədə bu geniş vüsət alan hal digər ətazilərə də yayıldı. Belə bir vəziyyət zorakı miqrasiya kimi qiymətləndirilməlidir.

Yığılmış sənədlərin və materialların tədqiqi onu sübut edir ki, azərbaycanlıların öz vətəni Qərbi Azərbaycandan deportasiya edilməsi məqsədli olaraq 4 etapda, sistemli formada həyata keçirilib [4, s. 91]. Qərb tədqiqatçılarının fikrincə, SSRİ ərazisində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də daxil olmaqla əlildən çox potensial münaqişə ocaqları mövcud olmuşdur [1, s. 26]. Lakin məhz burada məcburi köç başladı və bir növ Dağlıq Qarabağda sovet dövlətinin süqutu başladı, proses tezliklə zəncirvari xarakter aldı.

Yeni fikrin əsas vəzifəsi SSRİ-nin süqutunda baş vermiş münaqişələr və onların Azərbaycanda, həmçinin Cənubi Qafqazda törətdiyi fəsadlar, onların səbəb və nəticələri, müasirlik işığında Rusiyanın rolu və məqsədlərini aydınlaşdırmaq olmalıdır. Onlarsız azərbaycanlıların deportasiyasının tarixini, səbəblərini və məqsədlərini mühakimə etmək, fəvqəldövlətlərin planlarını aydınlaşdırmaq mümkünsüzdür [8, s. 4]. Bu, onun ictimai-siyasi xarakterini aydınlaşdırmaq üçün deportasiyanı kəmiyyət və keyfiyyətə mühacirətin xüsusi halı kimi təsvir etməyə imkan verir.

XX əsrin sonlarında SSRİ-də millətlərarası münasibətin qəti şəkildə pisləşməsi sovet liderinin – Leninin milli siyasət formasının böhranı ilə əlaqədardır. O zamandan xalqların milli xüsusiyyətləri, milli özünəinamı, milli şüuru əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə Cənubi Qafqazda müasir etnik münaqişə xüsusilə diqqətəlayiqdir. Regionda üç böyük münaqişə var. Bunlar Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi ilə bağlı işğalçı Ermənistan Respublikası ilə münaqişə və Gürcüstan Respublikasında Abxaziya və Cənubi Osetiya münaqişəsidir. Hər üç münaqişədə minlərlə insan zorakılıqla mühacirətə və deportasiyaya məruz qaldı və dolanışq vasitələrini, yaxınlarını və evlərini itirdi.

Lakin Ermənistan-Azərbaycan və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi digərlərindən çox fərqlidir. Abxaziya və Cənubi Osetiyada yaşayan abazin və osetinlər yerli xalq idilər və özlərinin ərazilərində milli kimliklərini qorumaq üçün Rusiya imperiyasının himayədar-

lığından yararlanırdılar. Dağlıq Qarabağ məsələsi tamam başqadır. Ona görə də bu bölgədə münaqişənin səbəbkarı sayılan erməni milləti yerli deyil, XIX əsrin əvvəllərindən ruslar tərəfindən köçürülmüşdür [14, s. 69]. XIX əsrdə çoxsaylı mənbələr, dövrün rus yazıçıları və əsgərləri, 1828-ci ildəki Türkmənçay müqaviləsinin şərtləri və erməni müəlliflərinin özləri bunu aydın şəkildə əsaslandırır.

Xalqımızın maddi və mənəvi mədəniyyətinin çoxlu nümunələrinə rast gəlinən Dağlıq Qarabağ Azərbaycan SSR-in tərkibində geniş hüquqlara malikdir. Rayonun əhalisini əsasən ermənilər və azərbaycanlılar təşkil edirdi. Erməni əhalinin sistemli şəkildə bu ölkələrə köçürülməsi Azərbaycan xalqının mühacirətinin əsasını təşkil etmişdir. Ərazidəki dəyişiklik nəticəsində millətin 77 faizi ermənilər, 22 faizi isə azərilərdən ibarət oldu. 14 may 1805 - Kürəkçay müqaviləsi Qarabağ xanlığının Rusiyaya birləşdirilməsi ilə əlaqədar Dağlıq Qarabağın mədəni-etnik simasının tədricən dəyişməsinin başlanğıcı oldu [2, s. 271-276].

XIX əsrin əvvəllərində Qarabağ xanlığının Rusiya imperiyasına birləşdirilməsindən sonra 1805-ci ildə imzalanmış sədaqət andının giriş hissəsində Qarabağ xanlığının əsl azərbaycanlı kimi Rusiya imperiyasına birləşdirildiyi bildirilirdi. Xanlıq, biz, yəni Şuşa və Qarabağ xanı İbrahim xan və bütün rus qoşunlarının piyada qoşunlarının generalı, Qafqaz inspektorunun piyada inspektoruydu. Pavel Sisianov, mərhəmətli böyük İ.A.Aleksandr Pavloviçin tam səlahiyyəti və iradəsi ilə, Allahın köməyi ilə bütün ailənin, İbrahim xanın nəslinin və Şuşa və Qarabağ torpağı [2, s. 276] Rusiyanın tabeliyinə qəbul etdik. Görünür, “ermənilər” sözü nə burada, nə də bütün müqavilədə qeyd olunmayıb. Ona görə də ermənilərin bu əraziləri özlərinin tarixi vətəni elan etmələrinin heç bir əsası yoxdur və burada aparılan etnik təmizləmə siyasəti xalqımızın mühacirət tarixində ilk mərhələ sayılır.

Tarixi faktları saxtalaşdırmaqda erməni siyasətçilərinin yazıları ilə həqiqətin uzlaşmaması dünya ictimai fikrində tədricən dəyişikliklərə səbəb olur. Erməni separatçıların ideoloqu Zori Balayanın şovinst məzmununda “Ocaq” kitabı məlum tarixi faktları məqsədli saxtalaşdırır və sanki gələcəyə ideoloji zəmin hazırlayır. Müəllif heç bir işarə göstərmədən yazırdı ki, “keçən əsrin əvvəllərində Ermənistanın bölgələrindən olan Qarabağda ermənilərin 28 %-i yaşayırdı. Necə oldu ki, bir neçə immiqrant birdən-birə Rusiyadakı başqa bir ölkəyə könüllü qoşulmağa qərar verdi?” [9, s. 41]. Əksinə, Qafqazdakı rus qoşunlarının baş komandiri knyaz P.D.Sisianov 22 may 1805-ci il tarixli məruzəsində belə yazırdı: “Qarabağ coğrafi baxımdan Azərbaycanındır” [3, s. 38]. Diqqət etsək ki, ermənilər həmişə azlıq təşkil ediblər və kompakt olmalarına baxmayaraq, Qafqaza məxsus ərazilərdə demoqrafik gedişata təsir gücündə olmayıblar, o zaman onların sıxışdırıldığını faktlarla sübut etmək mümkünsüzdü. Rusiya imperatoru I Pyotrün dövründən faktlara və sənədlərə əsaslanaraq görə bilərik ki, ermənilər sistemli, dönməz və davamlı olaraq Azərbaycan ölkələrinə köçürülərək sosial baza kimi istifadə olunublar.

2. Türkmənçay müqaviləsi

XIX əsrə dair faktlara əsasən, çar Rusiyasının tabeliyinə daxil olduqdan bəri Qarabağ quberniyasında Şuşa şəhəri və 450-si müsəlman kəndi olmaqla 600-ə yaxın kənd var idi. Bu kəndlərdə 20 minə yaxın ailə və ya 90 min nəfər yaşayırdı ki, onlardan da yalnız 11 minə yaxını erməniydi [2, s. 277-283]. Rus müəlliflərinin qeydlərində ermənilərə ancaq xristian olduqları səbəbinə himayədarlıq edilir, baxmayaraq ki, onların xəyanəti hər kəsə məlumdur.

Türkmənçay müqaviləsi bu problemin əsas mənbəyi olmuşdur. On dördüncü və on beşinci maddələrinə və Ədirnə sülh müqaviləsində [11, s. 16] ermənilərin müxtəlif ərazilərdən Azərbaycana müxtəlif üsullarla, o cümlədən Qarabağa köçürülməsinə start verilmişdir.

Ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi yerli əhali tərəfindən açıq qarşılanmasa da, çar hökuməti tərəfindən himayə olunan ermənilərə təsir etmək sadə bir proses olmasa da demoqrafik nisbətlərin dəyişməsi ermənilərlə azərbaycanlıların arasında etnik münaqişələrə səbəb oldu. Lakin bir tək bu müharibənin baş vermə səbəbi deyil. Müharibənin başlama səbəbi də tarixdə gizlidir. Yəni ermənilər həmişə yaşadıkları yeri özlərinə “vətən” görüb, yerli xalqı nəyin bahasına olursa-olsun deportasiya edirlər.

Erməni əhalisinin məskunlaşdığı ölkələrin ərazilərini mənimsəmələrində 2 amil hərbi və siyasi amil əsas olmuşdur. XX əsrin əvvəllərindən erməni könüllülərinin bu cür məqsədli fəaliyyəti artaraq ilk əvvəl Rusiya imperiyasının süqutundan sonra ilk əvvəl Türkiyə dövlətinə qarşı döyüşmüşlər, daha sonra Nejdinin, Dronun və başqa quldurluq edən başçılar ilə Azərbaycana təcavüz edərək əhaliyə soyqırım yaşadırlar [13, s. 118].

Məlum olduğu kimi, ermənilər Türkiyəyə qarşı hərbi əməliyyatlarda Birinci Dünya Müharibəsinin başlanmasından istifadə edərək rus qoşunlarının tərkibində silahlı birləşmələr yaradaraq türklərə qarşı çoxsaylı terror aktları və soyqırımlar həyata keçirmiş, lakin türk ərazisində erməni dövləti yarada bilməmişlər. 1918-ci ilin oktyabrında Antanta dövlətləri ilə Türkiyə arasında Mudros müqaviləsi imzalandıqdan sonra türk qoşunları Cənubi Qafqazdan, o cümlədən Bakıdan geri çəkilməli oldu. Bu fakt erməni separatçı dəstələrinin Azərbaycan xalqına qarşı qırğın siyasətini yenidən başlatdı. Zəngəzurdakı ingilis-fransız missiyasının dəstəyindən ruhlanan ermənilər yenidən fəallaşaraq Zəngəzuru, Naxçıvanı və Qarabağı əldə etmək üçün növbəti uğursuz cəhdə əl atdılar [13, s. 43].

3. Sovet imperiyasının dağılması və dövlət müstəqilliyinin bərpası

1919-cu ildə Azərbaycan-Ermənistan müharibəsi və Ermənistanın xalqımıza qarşı etnik təmizləmə siyasəti amansızcasına həyata keçirildiyi zaman Britaniya rəhbərliyi Azərbaycanın xeyrinə silsilə addımlar atmağa məcbur oldu. V.İ. Tomson Qarabağ və Zəngəzuru Azərbaycanın müvəqqəti idarəsində saxlamağa qərar verdi. Ermənistanın təxribat cəhdi uğursuz oldu, lakin ermənilər bu qərarla razılaşmadılar və onların hərəkətləri vəziyyəti xeyli pisləşdirdi. Lakin 15 avqust 1919-cu il tarixində ermənilərin Qarabağda keçirilən iclasında “Dağlıq Qarabağ erməniləri ilə Azərbaycan hökuməti arasında müvəqqəti müqavilə”nin müəyyən edilməsi haqqında qərar qəbul edildi [7, s. 29]. Bu, etnik təmizləmə və qırğınlara baxmayaraq beynəlxalq dəstək tapmayan Ermənistanın Dağlıq Qarabağ siyasətini iflasa uğratdı.

Sovet imperiyasının dağılmasından və dövlət müstəqilliyinin elan edilməsindən sonra Azərbaycanla Ermənistan arasında etnosiyasi münaqişələr Ermənistanın respublikamıza qarşı elan edə bilmədiyi müharibə xarakteri almışdır. Azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan deportasiya edilməsi yekunlaşdıqdan sonra Ermənistan bu siyasi addımı Qarabağda daha amansızcasına tətbiqinə başladı. “SSRİ-nin dağılmasından sonra ölkədəki erməni diasporunun güclü təzyiqi ilə Rusiya Ermənistanla strateji əməkdaşlıq konsepsiyasını xarici siyasət kursuna çevirdi. Nəticədə əzsaylı könüllü azərbaycanlı dəstələrə qarşı hərbi əməliyyatlara Ermənistan silahlı qüvvələri ilə qoşulan Rusiya ordusu 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə əsrin Xocalı soyqırımını törədilib ki, bu da Azərbaycana 60 milyard ABŞ dolları məbləğində ziyana səbəb olub.” [5, s. 92]. Onu da əlavə edək ki, nəticədə qaçqın düşmüş 1 milyondan çox soydaşımız başqa ölkələrdə mühacirətə

getməyə və ya qaçqın həyatı yaşamağa məcbur olub.

Ermənistanın hərbi və diplomatik-siyasi səylərinə baxmayaraq, nə tarixən, nə də bu gün Azərbaycan əraziləri hesabına genişlənmək cəhdləri istənilən uğuru verməyib və verməyəcək. Ermənistanın müxtəlif cəbhələrdə rus təşkilatlarından maddi və mənəvi dəstək almasına baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qüvvələri 1918-1919-cu illərdə öz silahlı qüvvələrini Şimali Azərbaycandan çıxarıblar. Şimali Azərbaycanın yenidən Rusiya tərəfindən işğalı Ermənistanın qollarını yenidən açdı. Ancaq Gümrü, Qars və Moskva sazişlərinin imzalanması ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına genişmiqyaslı hücumlarının qarşısını aldı.

Lakin 1920-ci ilin aprelində Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalından sonra ermənilər yerli əhalini deportasiya edərək Azərbaycan ölkəsini işğal etməyə başladılar. Respublika ərazilərinin təhlükəsizliyini təmin etməyi öhdəsinə götürən bolşeviklər buna əhəmiyyət vermədilər. AXC-nin rəhbərləri tərəfindən ona verilən torpaqda yaradılmış Ermənistan dövləti hələ sovet dövründə Zəngəzur, Naxçıvan və Qarabağ torpaqlarına iddia qaldırmağa başlayıb. Rusiyanın təzyiqlə Azərbaycan Sovet hökumətinin başçısı N.Nərimanov 1920-ci il dekabrın 1-də bəyan etdi ki, “o vaxtdan bəri əsrlər boyu heç bir ərazi mübahisəsi həll olunmayıb” [1, s. 34]. Bəyannamədə göstərilir ki, Azərbaycan “Dağlıq Qarabağda zəhmətkeş kəndlilərə öz müqəddəratını təyin etmək hüququ verir” [1, s. 39].

4. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti

Dağlıq Qarabağın status məsələsi 1921-ci il iyulun 5-də RK(b)P MK Qafqaz İdarəsinin plenumunda müzakirə olundu. İ.V.Stalin, Mərkəzi Komitənin üzvü, Q.K.Orconikidze, F.İ.Maharadze, Qafqaz İdarəsinin üzvləri S.M.Kirov, N.N.Nərimanov, A.F.Myasnikov, A.Nazaretyan, M.Oraxelaşvili və Y.P.Fiqatnerin iştirakı ilə müzakirə çox gərgin keçdi. Çətin müzakirədə N.Nərimanovun qətiyyəti səbəbindən qərar verildi ki, müsəlmanlar və ermənilər arasında milli sülh, yuxarı və aşağı Qarabağın iqtisadi ehtiyacı, onların Azərbaycanla daimi əlaqəsi, Dağlıq Qarabağ Azərbaycan SSR-in ərazi diapazonunda muxtar vilayət şəklində qalsın və mərkəsi Şuşa şəhəri olsun.

Lakin Ermənistanın iddiaları nə olsa da, Dağlıq Qarabağda yaşayan erməni milləti Ermənistanla birləşmək istəyi olmayıb və bu faktı Ermənistan dəstə başçılarından biri olan A.Mikoyan deyirdi. Belə ki, 1919-cu il mayın 22-də V.İ.Leninə yazdığı məktubda deyilir: “Erməni daşnak agentləri Qarabağı Ermənistana birləşdirməyə çalışırlar, lakin qarabağlılar üçün bu, Bakıda dolanışığını itirmək demək olardı. İrəvanla heç nə bağlı ola bilməz” [6, s. 85]. Bu fakta görə Ermənistan dövləti qərarı qəbul etməyə məcbur qalsa da onların Azərbaycan xalqına qarşı təcavüzkarlıq niyyəti bitmədi.

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) mövcudluğundan sonra rayonun inzibati orqanları çox fəal işləməyə başladılar. Bu tədbirin əsas məqsədi həm bölgə işlərində, həm də mərkəzdə azərbaycanlıların xüsusi çəkisini azaltmaq idi və sonralar bu siyasət davam etdirildi və hətta rayonun Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi təkrarlandı. Lakin sovet dövründə buna nail ola bilməyən ermənilər Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlıların böyük bir hissəsini deportasiya etməyə nail olublar. 1946-1953-cü illərdəki deportasiyalar yüz minlərlə soydaşımızın itkisi ilə nəticələndi. Bundan sonra bölgənin ermənilər arasında birləşməsi – “miatsum” təbliğatı davam etdirilmiş, erməni soyqırımını adı altında Azərbaycan türklərinə qarşı təzyiqlər güclənmiş və azərbaycanlıların xüsusi çəkisi azaldılmışdır.

Nəticə

Ermənilər Dağlıq Qarabağda Sovet İttifaqının dağılması əsnasında növbəti Demarşını başladığında Rusiyanın "obyektiv" mövqə tutmayan, qərəzli mətbu orqanları, Dağlıq Qarabağın muxtariyyəti, onların orijinal Azərbaycan torpaqları olması faktını qeyri obyektiv elan edərək ətrafdakı yaranmış hadisələri daha da qızısdırmışdır. Məsələn, 1988-ci il martın 20-də "Moskva Nyus" qəzeti "Öz müqəddəratını təyinetmə və hərəkətsizliyin bəhrələri" sərlövhəli məqaləsində qərəzli yazır ki, V.İ.Lenin 1920-ci ildə bu qərarı həyata keçirmək üçün Dağlıq Qarabağı Ermənistanla bağışlamışdır. Nərimanov vəzifə səlahiyyətlərinə söykənərək qərarın icrasını mümkünsüz etmişdir. Belə bir mövqeyi konkret vəziyyətlə əlaqələndirmək üçün məlumdur ki, erməni əhalisinin demoqrafik üstünlüyünü təmin etmək üçün azərbaycanlı əhalinin məcburi köçürülməsi zəruri idi. Oxşar mövqə bir çox Rusiya mediası, radio və televiziya tərəfindən də ifadə olunub. Rusiyadan, ABŞ-dan, Fransadan və başqa ölkələrdən efirləri və medianı dezinformasiyalarla dolduran müxtəlif informasiya mənbələri silsilə verilişlər, analitik məqalələr həsr etməklə Azərbaycan türklərini dünyaya "aqressiv xalq" kimi tanıdılar. Onlar kitablarla "məzlum ermənilərin" Azərbaycandan deportasiyası, digər tərəfdən azərbaycanlıların soyqırımlarını, deportasiyalarını məharətlə ört-basdır etməyi bacardılar. Bu baxımdan, Rusiyada daha geniş təbliğat auditoriyası olan mərkəzi televiziyanın "Pozitiv" proqramının moderatoru və müəllifi Haynrix Boroviçin fəaliyyəti erməniləri xüsusilə sevindirdi. Onun televiziya-da hadisələri birbaşa saxtalaşdırması ölkəmizə, xalqımıza qarşı aparılan informasiya blokadasının tərkib hissəsi idi. H.Borovik birbaşa televiziya vasitəsilə "Dağlıq Qarabağın 1920-ci ildə Ermənistanla məxsus olduğunu və 1923-cü ilə qədər Azərbaycana qaytarılmadığını" elan etdi [10]. Təsadüfi deyildi ki, bu informasiya blokadasına görə xalqımız müstəqilliyin ilk illərində ölkəmizlə bağlı həqiqətləri və Ermənistanın ölkəmizə qarşı apardığı separatçı terror siyasətinin mənfi nəticələrini dünya ictimaiyyətinə çatdırma bilmədi.

Ümumiyyətlə, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərinə qədər olan dövrdə xalqımız və dövlətimizə qarşı keçirilən məkrli rus-erməni siyasəti nəticəsində azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan deportasiyasına başlanılması, tarixi Azərbaycan dövlətlərinin ermənilər tərəfindən özəlləşdirilməsi nəticəsində məcburi köçkün və deportasiya edilən xalqımız nəinki dünyanın müxtəlif yerlərində qaçqın həyatı yaşayıb, hətta dünyanın müxtəlif ölkələrinə mühacirət etmək məcburiyyətində qalıblar.

ƏDƏBİYYAT

1. Arzumanlı V., Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq. Bakı: Qartal, 1998, 129 s.
2. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı: 1989, 400 s.
3. Əliyev C., Budaqov B. Türklər, azərbaycanlılar və ermənilər: tarixi həqiqətin soyqırımı. Bakı: Azərneşr, 2003, 72 s.
4. Əliyev İ. Dağlıq Qarabağ: tarix, faktlar, hadisələr. Bakı: Elm, 1989, 120 s.
5. Güləliyeva A.A., Məmmədov Q.H. Beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasının əsasları və təkamülü (Azərbaycan Respublikasının ATƏT-də iştirakı təmsalında). Dərs vəsaiti. Bakı: Bakı Universiteti, 2007, 253 s.
6. İsmayılov F. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tarixi kökləri və müasir dövr. Bakı: İnformasiya Texnologiyaları, 2009, 268 s.
7. Köçərli T. Qarabağ: Yalan və həqiqət. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 1998, 153 s.

8. Səmədzadə Z. Dağlıq Qarabağ: Naməlum həqiqətlər: Regionun sosial-iqtisadi və demoqrafik inkişafının bəzi cəhətləri haqqında. Bakı: 1995, 57 s.
9. Алиев И. Лжеистория очередная попытка оправдать агрессию. Баку: Нурлан, 2003, 48 с.
10. Гаджиев Ш. Правда и домыслы // Молодежь Азербайджана, 1988, 14 июля. № 2, с.16-18.
11. Дипломатический словарь. Т. 2. М.: Наука, 1985, 504 с.
12. Исторические факты о деяниях армян на азербайджанской земле. Сборник статей. Баку: ЭЛМ, 2003, 208 с.
13. Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX-XX вв.). Баку: ЭЛМ, 2002, 395 с.
14. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. Баку: ЭЛМ, 1990, 156 с.

Summary

Rasim Rzakhanov

Deportation of Azerbaijanis as a Violent form of Migration: a Historical-Political Analysis

Migration processes have historically and recently played an important role in the resettlement of the population, and in this process, different civilizations have united, and rare examples of world culture have served the spiritual enrichment of all peoples. Although the events of the millennium played an important role in demographic change, ethnic conflicts had a devastating effect on the migration process. Among these conflicts, which play a tragic role in the mass and violent migration of the population, the Armenian-Azerbaijani conflict over Nagorno-Karabakh, which has taken on an international character beyond the regional framework, stands out.

The sharp deterioration of interethnic relations in the USSR in the late 20th century was due to the crisis of the national policy of the Soviet leader - Lenin. Since then, the national characteristics, national self-confidence and national consciousness of the peoples have become important. In this context, the modern ethnic conflict in the South Caucasus is particularly noteworthy. There are three major conflicts in the region. These are the conflict with the occupying Republic of Armenia over the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan and the conflict between Abkhazia and South Ossetia in the Republic of Georgia. In all three conflicts, thousands of people were forcibly displaced and deported, losing their livelihoods, relatives and homes.

The article provides a scientific and political analysis of the policy of ethnic cleansing pursued by Tsarist Russia, and then Armenia in Western Azerbaijan and the Republic of Azerbaijan, and shows numerous examples of material and spiritual culture of our people with a rich history. Nagorno-Karabakh, as an autonomous body with a wide range of rights created in the territory of our republic, has gained many socio-economic advantages. Although the population of the region is mainly Azerbaijanis and Armenians, Armenia's terrorist-separatist policy against our people has resulted in the forced deportation of Azerbaijanis from Western Azerbaijan, as well as a serious threat to modern international security and the occupation of seven surrounding regions.

Keywords: *Azerbaijan, Western Azerbaijan, armenian vandalism, migration, genocide, violence, information, displacement, deportation, chauvinism, demography, historical analysis*

Резюме

Расим Рзаханов

Депортация Азербайджанцев как насильственная форма миграции: историко-политический анализ

Миграционные процессы исторически и в последнее время играли важную роль в расселении

населения, и в этом процессе объединились разные цивилизации, а редкие образцы мировой культуры послужили духовному обогащению всех народов. Хотя события тысячелетия сыграли важную роль в демографических изменениях, этнические конфликты оказали разрушительное воздействие на процесс миграции. Среди этих конфликтов, которые играют трагическую роль в массовой и насильственной миграции населения, выделяется армяно-азербайджанский конфликт из-за Нагорного Карабаха, который принял международный характер за пределами региональных рамок.

Резкое обострение межнациональных отношений в СССР в конце 20 века было связано с кризисом национальной политики советского лидера - Ленина. С тех пор национальные особенности, национальная самоуверенность и национальное самосознание народов стали важными. В этом контексте особого внимания заслуживает современный этнический конфликт на Южном Кавказе. В регионе есть три основных конфликта. Это конфликт с оккупирующей Республикой Армения из-за Нагорно-Карабахского региона Азербайджана и конфликт между Абхазией и Южной Осетией в Республике Грузия. Во всех трех конфликтах тысячи людей были насильственно перемещены и депортированы, лишившись средств к существованию, родственников и домов.

В статье дается научный и политический анализ политики этнических чисток, проводимой царской Россией, а затем Арменией в Западном Азербайджане и Азербайджанской Республике, показаны многочисленные примеры материальной и духовной культуры нашего народа с богатым историческим прошлым. Нагорный Карабах, как автономный орган с широким кругом прав, созданный на территории нашей республики, получил множество социально-экономических преимуществ. Хотя население региона в основном азербайджанцы и армяне, террористическая сепаратистская политика Армении в отношении нашего народа привела к принудительной депортации азербайджанцев из Западного Азербайджана, а также к серьезной угрозе современной международной безопасности и оккупации семи прилегающих регионов.

***Ключевые слова:** Азербайджан, Западный Азербайджан, армянский вандализм, миграция, геноцид, насилие, информация, смещение, депортация, шовинизм, демография, исторический анализ.*

Baş redaktorun müavini, s.e.d, prof. Gülzar İsxan qızı İbrahimovanın rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.